

Hrubec, Marek; Horyna, Břetislav

Rozhovor s Markem Hrubcem, ředitelem Centra globálních studií na Filosofickém ústavu AV ČR a rektorem East Africa Star University : Pražská škola kritické teorie společnosti

Pro-Fil. 2015, vol. 16, iss. 1, pp. [82]-96

ISSN 1212-9097

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134144>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Rozhovor s Markem Hrubcem, ředitelem Centra globálních studií na Filosofickém ústavu AV ČR a rektorem East Africa Star University

Pražská škola kritické teorie společnosti

Břetislav Horyna

Už po mnoho let Tě zná česká a stále více také zahraniční odborná veřejnost jako předního představitele sociálně-politické filosofie. Co Tě přivedlo k tomu, aby ses se svou nevšední energií věnoval právě jejím otázkám, o kterých by mnozí řekli, že nemají východisko?

Značné sociální nerovnosti a nespravedlnosti, extrémní chudoba v rozvojových zemích, snižování mezd v EU a dalších vyspělých zemích, systémová nezaměstnanost, rasová a etnická diskriminace, marginalizace odlišných názorů, devastace životního prostředí, nelegitimní špehování a elektronická kontrola, války. To je jen krátký výčet příkladů různých problémů. Jistě je možné se věnovat mnoha velmi zajímavým tématům filosofie a také různých sociálních věd, ale pro mě byla a je existenciálně důležitá skutečnost, zda jsou tato témata relevantní také ze společenského a politického hlediska, které reflektuje zmíněné problémy. Mám ovšem na mysli především dlouhodobou sociální a politickou perspektivu a nikoli jen krátkodobé úvahy o pění dní. Již za studií jsem si myslel, že svět je příliš nespravedlivým místem na to, abych si řešil jen svá marginální, většinou úzce specializovaná témata. To mě přivedlo k otázkám sociální a politické filosofie, z nichž mnohá – a to souhlasím – prozatím nemají východisko. Zde jsem narazil. Na druhou stranu je to ale přece právě výzva, abychom východiska hledali, abychom v rámci filosofie a sociálních věd artikulovali kritickou teorii sociální a politické nespravedlnosti. Ostatně kritika tradičně k filosofii patří, ať už v rámci akademických institucí anebo mimo ně.

Co rozumíš „kritickou teorií“?

Kritickou teorii společnosti pojmám sice v návaznosti na její původní formulaci, ovšem s pomocí její redefinice pro současnou globální dobu. Považuji tedy za důležité, že a jak kritičtí filosofové a sociální vědci začali utvářet novou instituci sociálního výzkumu ve Frankfurtu nad Mohanem ve 20. letech 20. století a poté v důsledku hospodářské krize a jejích sociálně-ekonomických a politických důsledků ve 30. letech formulovali programové teze kritické teorie. Tyto teze, které napsali v Institutu pro sociální výzkum Max Horkheimer

a Herbert Marcuse a později je doplnili jejich kolegové, byly vymezené proti tradiční sociální teorii s její údajnou politickou a ekonomickou neutralitou.

Bylo nutné se přitom vypořádat s novými problémy doby, například s tím, proč němečtí dělníci v rozporu se svými zájmy volili Hitlera a nacismus. To nebylo možné vysvětlit jen na základě rozboru ekonomických vztahů a přímo z nich odvozeného politického jednání. Bylo zřejmé, že již nevyhovuje kritická sociální analýza 19. století, tedy klasický marxismus, který se příliš koncentroval na základní ekonomické otázky. Bylo sice nutné využít tyto klasické rozborů, ale zároveň je bylo třeba reformulovat a použít další interdisciplinární a transdisciplinární analýzy pro komplexnější diagnózu soudobé společnosti a historicky dlouhodobě utvářené civilizace, tedy více filosofické, sociologické, psychoanalytické a kulturologické rozborů, a vysvětlit jimi společenský kontext, roli kulturního vlivu a masmediální propagandy, psychopatologické fenomény doby, technokratické represe vnitřní a vnější přírody apod. Tyto rozborů později zahrnovaly rovněž existencialistické přístupy a další relevantní metodologické a obsahové aktualizace. Tento mnohooborový charakter vystihuje i název naší ediční řady „Filosofie a sociální vědy“, kterým navazujeme na název časopisu, jenž frankfurtský Institut pro sociální výzkum po deset let tehdy v době první generace autorů kritické teorie vydával. Dnes existuje ve světě více škol kritické teorie, nejen ve Frankfurtu, ale také v New Yorku, Římě či Šanghaji a jsou vzájemně provázány. Naše generace je už čtvrtou generací kritických teoretiků. Čelíme novým výzvám naší globální doby a podle toho jsme nuceni redefinovat kritickou teorii společnosti, aby obstála a byla schopna formulovat zásadní otázky a odpovědi.

Jako hlavní metodologickou oporu svého výkladu sociálních problémů, zejména spravedlnosti a uznání, jsi zavedl trichotomii kritika, vysvětlení, normativita. Mohl bys přiblížit její celkovou souvislost v rámci kritické teorie společnosti?

V současné době hlavní proudy západní politické filosofie mají na metateoretické rovině problém, že se spekulativně pokoušejí formulovat jen normativní teorie toho, jak by politika a společnost měly vypadat. Většinou jsou přitom ale zcela odříznuty od důkladnějšího popisu společenské reality, často i od její kritiky. Fantazijní úvahy o budoucnosti se tak nevztahují ke skutečným problémům a nespravedlnostem, které občané v dlouhodobé historické perspektivě sami považují za důležité. Naopak hlavní proudy sociálních věd zase trpí tím, že se zaměřují jen na kvazipozitivistický popis reality, nebo spíše předstírají její vysvětlení a zastírají ideologické pozadí svého popisu. Jelikož důsledně neuplatňují kritiku nespravedlností a nerozvíjejí normativní teorii žádoucího stavu společnosti, ani jim nic jiného než ideologické stanovisko nezbyvá. Tím reálně stvrzují status quo politiky a ekonomiky, někteří vědomě a záměrně, někteří jen nevědomky.

Já se naopak v návaznosti na původní orientaci kritické teorie společnosti zaměřuji primárně na kritiku, kterou lidé v dlouhodobé historické perspektivě až do současnosti formulují. Lidé se stavějí proti svému sociálnímu, politickému a či kulturnímu zneuznání a kritičtí teoretici tyto boje proti nespravedlnosti mohou reflektovat a přesněji formulovat

jejich souvislosti. Kritika zároveň určuje i problematická témata, která je třeba zkoumat, takže kritičtí teoretici svévolně nevnučují lidem témata, jak to obvykle filosofové a sociální vědci dělají. Identifikace témat kritikou pak může vést v dalším kroku k vysvětlení společenské reality, včetně fragmentů norem, které pak lze v ještě další kroku rozvinout od celé normativní teorie. Uplatnění této metodologické trichotomie *kritika-vysvětlení-normativita* se v čase mnohokrát opakuje, takže kritika předpokládá normativitu atd.

Základními elementy je zde sice tato trichotomie, nicméně záležitost je složitější, jak ukazují v metodologickém hexagonu, který pojímá komplexní vztahy mezi jednotlivými prvky trichotomie, ale to není na tomto místě třeba komplikovaně objasňovat. Podstatné je, že je možné artikulovat antiautoritářskou kritickou teorii nespravedlnosti, jež je založena na kritice sociálního, politického, kulturního a dalšího zneuznání, kterou dlouhodobě formulují lidé ve svých každodenních životech. V současné době, plné mnoha problematickými globálními interakcemi v komunikaci, dopravě, výrobě, obchodu, vědě, ozbrojených konfliktech atd., je přitom třeba tuto trichotomickou metodologii formulovat nejen v lokálním a národním rámci, ale také v rámci makroregionálním a globálním. Zkoumat boje o uznání a spravedlnost v prostředí rozporů a konfliktů globálního kapitalismu jako zásadní výzvy naší doby.

Jsi ředitel Centra globálních studií při Filosofickém ústavu AV ČR. Mohl bys krátce popsat, s čím jsi CGS zakládal, jaký prodělalo vývoj a k jakým závěrům se dostalo nyní, v době, kdy už přestává jenom klást otázky, ale nabízí rovněž určité odpovědi?

Už před vznikem Centra globálních studií jsem se dlouho věnoval kritickým rozborům globalizace z hlediska filosofie a sociálních věd, což mě posléze vedlo k založení pracoviště, kde by bylo možné realizovat – nejen individuálně, ale také v interdisciplinárním a transdisciplinárním týmu – kritické teoretické zkoumání důležitých globálních interakcí, především na pomezí sociální a politické filosofie, sociologie a politologie.

Byl jsem si jako mnoho jiných lidí vědom skutečnosti, že po roce 1989 začíná nová éra, a viděl jsem přitom, že je třeba zkoumat její hlavní problémy, tedy po rozpadu bipolárního světa studovat, jak se svět utváří v mnoha sporných globálních interakcích a jaké problémy to přináší. Mnohé globální spory mají dlouhodobé historické trajektorie, nicméně globální interakce v současném smyslu se začaly rozvíjet s nástupem neoliberalismu v západních zemích v 80. letech a poté především od 90. let s etablováním globálního kapitalismu po pádu východního bloku, včetně mnoha rozporů, konfliktů a krizových hrozeb.

Důležitým impulsem pro zájem o analýzy globálních událostí byly také militantní akce USA po 11. září v Afganistánu a dalších zemích. Z hlediska našich vlastních rozborů globálních interakcí to sice nebylo nic zásadně nového a převratného, ale pozoruhodné bylo, jak po těchto mediálních událostech ostatní lidé v Česku a v zahraničí začali vnímat naši práci, a jaký začali přikládat význam globálním ohrožením a dalším globálním otázkám. To bylo samozřejmě relevantní pro naši podporu a pro pozornost, jakou ostatní lidé a instituce

věnovali našim aktivitám: výzkumu, konferencím, publikacím, adresným či veřejným prezentacím apod.

Mnohá témata globálních interakcí byla a jsou stručně probírána žurnalisty v masových médiích a některá z nich jsou i rozebírána specialisty na jednotlivé disciplinárně úzce vymezené problémy. My se však pokoušíme filosoficky identifikovat a sociálněvědně analyzovat jak zásadní problémy, tak jejich vzájemné vztahy. Porozumět novým konstelacím globálních interakcí vyžaduje diagnostikovat a mapovat klíčová témata a uchopit je v celku sociální, ekonomické, politické a kulturní teorie. Nejde si však přitom dělat nějaké iluze o silném uplatnění teorie v praxi. Nicméně jak říká Habermas, jako sociální vědec jsem skeptik, ale jako aktivní občan se musím pokoušet být optimista.

Když se začne o těchto věcech mluvit, zpravidla se ukáže, že o nich lidé běžně vědí, často se projevuje enormní zájem o kladení sociálně-politických otázek, ale vše se drží spíš v rovině debat a diskusí. Kdyby platilo, že lidé nemohou jednat v rozporu nebo bez přihlídnutí ke svému vědění, jak se občas v dějinách filosofie tvrdilo, musela by společenská praxe vypadat jinak, než jak ji prožíváme. V tomto ohledu nepomůže ani Kant, a to už je co říct. Co kritická teorie?

Lidé, včetně filosofů, které k nim také v jistém smyslu můžeme počítat, globální vztahy a konflikty většinou příliš hluboce nereflektují ani vzhledem k teorii, ani k praxi. Sice mají většinou určité povědomí o globálních souvislostech, ale ve svém každodenním životě žijí obvykle postaru, jak kdyby skoro žádné vazby tohoto druhu neexistovaly. „Přes stromy nevidí les.“ Kupují si a užívají levné zboží vyrobené v rozvojových zemích Asie často za nelidských podmínek a za mizerné platy, mnohdy bez zdravotního a důchodového zabezpečení, s využitím minerálů, které se těží v Africe či jinde v dolech s nezajištěnou bezpečností a s dětskou prací apod. Konzumenty zboží ale tyto vzdálené podmínky zatím nemotivují k tomu, aby je odmítli, nebo aby odmítli zboží, na kterých je násilí, krev a smrt. Podobně jim nevadí, že vlády ČR poskytovaly finanční a materiální podporu ilegální válce v Iráku nebo dalším válkám v dalších islámských zemích či jinde, ale pak se diví, že existují teroristické útoky v Evropě a USA. Spíš by se měli divit, že ještě nejsou v ČR. Místo dovolené na pláži v nějaké rozvojové zemi by ve stejné zemi raději měli navštívit doly a továrny.

Mnoho lidí si také stále kupodivu myslí, že volbami v národních státech do národních parlamentů mohou v globálním světě změnit hlavní ekonomické, finanční, ekologické a další problémy, které je tíží. Je podivuhodné, jak ony volby prožívají a fandí svým kandidátům. Někaký vliv národní politika ale ještě – ať už s menší či větší demokratickou legitimitou – samozřejmě má. Nicméně velký vliv má spíše jen ve velmocích jako USA, Čína, možná v pár dalších velkých makroregionálních zemích. Lidé si nechtějí připustit, že národní a mezinárodní přístupy už nestačí a že jsou třeba také makroregionální a globální změny politiky, ekonomiky a práva, jinak hrozí stále více ekonomických, sociálních a ozbrojených konfliktů a krizí, včetně Evropy a USA.

Postupně jsme se v Centru zaměřili na zkoumání především tří hlavních aspektů globálních, nebo lépe řečeno glokálních interakcí, které jsou provázáním různých lokálních a globálních příčin a důsledků: aspekt sociálně-ekonomický, politický a kulturní. První aspekt se týká ekonomických a sociálních problémů globálního kapitalismu, ať už se jedná o oblast značných sociálních nerovností, sociálních konfliktů či extrémní chudoby v rozvojových zemích, nebo transnacionálních korporací a mezinárodních finančních a ekonomických institucí. Další aspekt je spojen s neschopností politických institucí zvládnout globální problémy standardními demokratickými prostředky na úrovni národních států, včetně válečných důsledků. Poslední aspekt pak souvisí s rozdmýchanými konflikty mezi kulturami, interkulturním polylogem či vztahem kultur k planetární civilizaci. Napříč těmito tematickými okruhy stojí rozbor environmentálních otázek, morálních závazků, lidských práv apod.

Zkoumáme přitom kriticky tyto druhy problémů, zaměřujeme se na vysvětlení jejich příčin a důsledků a pokoušíme se normativně formulovat také návrhy alternativních pojetí společnosti a politiky, a to od lokální roviny, přes rovinu národní a makroregionální až po globální. Globální ekonomická krize a sociální a válečné konflikty přitom v průběhu let přinesly další impulsy, které otevírají nové otázky, včetně úpadku USA a jeho unipolarismu. Zkoumáme tento nový terén rozporného globálního kapitalismu a krystalizace stále více multipolárního světa, který přináší redefinici společností, politik, kultur i globální civilizace s výraznějšími vlivy Číny, Jižní Ameriky, islámských zemí a Ruska, což především česká, západocentricky orientovaná politická veřejnost i velká část vědecké obce zatím skoro vůbec nezpracovává. Je samozřejmě daleko jednodušší jen opakovat stereotypy studené války a být protiruský, protičínský nebo je nanejvýš aktualizovat na protivenezuelské postoje.

Ještě jsi zapomněl na Kubu, ta nás taky trápí. Ale asi to není jen projev pohodlnosti, s kterou se papouškuje, co nám servírují zejména média veřejnoprávní služby. Stále je dost lidí, kteří stávající pořádky ať už v Česku nebo v celosvětovém měřítku glorifikují, a takovým byla kritická teorie společnosti vždycky a všude trnem v oku. Nepochybuji, že se musíš vyrovnávat i s takovými popudlíky...

Je zřejmé, že takto zaměřené rozborů nemohou a hlavně nechtějí předstírat neutralitu a implicitně nebo explicitně legitimizovat současný společenský, kulturní a politický status quo, jak je to běžné u mnoha rádobovědeckých prací, jež v současné době vznikají jako v kafemlejnku na univerzitách a dalších institucích. To na jedné straně některé nekritické „badatele“ z dalších institucí rozčílilo a pokoušeli se nás diskreditovat a různými způsoby diskriminovat. Někdy to bylo jen úsměvné a komické, jindy ale otravné, například v oblasti udělování grantů nebo vydávání některých publikací. Na straně druhé zaměření našich rozborů a denunciací škarohlídů vyvolaly sympatizující zájem z řad jiných, progresivně zaměřených filosofů a sociálních vědců, hlavně ze zahraničí, a podobně také pozornost v občanské společnosti a politické veřejnosti, včetně členů vlád některých nezápádních progresivnějších zemí, ale zejména v sociálních hnutích, například na Světových sociálních fórech nebo při prosazování různých alternativních ekonomických a politických projektů.

Mezi lety 2011–2014 se vyjasnila orientace CGS na konstituování specifické teorie společnosti, která by měla sloužit jako metodologická základna pro výzkum sociálních problémů současné globální pospolitosti. Nejprve to byla Tvoje kniha *Od zneuznání ke spravedlnosti*, v níž jsi jasně formuloval požadavek na kritickou teorii globální společnosti a politiky, a poté v návaznosti na ni kolektivní monografie s názvem *Kritická teorie společnosti: český kontext*. V ní se ukazuje, jaká zkoumání Pražská škola kritické teorie společnosti prováděla v uplynulých zhruba patnácti dvaceti letech a jaké analogie existují mezi ní a dalšími po světě roztroušenými školami kritické teorie. Mohl bys shrnout její hlavní úkoly a cíle?

Ano, poté co jsme celí rozlítaní mapovali všechna možná důležitá témata, jak se sluší a patří na badatele ustavující nové pracoviště, jsme si mohli dovolit získat větší nadhled a nechat náš výzkum více vykristalizovat. Tedy po mnoha výše uvedených analýzách různých aspektů globálních problémů bylo možné Centrum globálních studií lépe metodologicky a teoreticky vyprofilovat. Zkoumání realizujeme v rámci plurality různých progresivních interpretací. Většinou metodologickou a obsahovou profilací Centra je přitom pak naše specifická verze kritické teorie společnosti.

Nejdříve jsem artikuloval svou vlastní „kritickou teorii globální společnosti a politiky“, jak zní podtitul mé knihy, kterou jsi zmínil, a nabídl jsem ji ostatním kolegům v Centru a našim externím spolupracovníkům, aby se mohla rozběhnout diskuse. Formulace teorie vyžadovala jednak aktualizaci redefinovat kriticko-teoretické základy a metodologii pomocí již zmíněné trichotomie *kritika, vysvětlení, normativita* a jednak analyzovat zneuznání a nespravedlnosti v lokálním a globálním kontextu s cílem formulovat koncepci, kterou lze chápat jako kritickou teorii globálního kapitalismu, včetně rozborů extrateritoriálního uznání, interkulturního dialogu, ambivalentního charakteru globálního státu atd.

Tato moje koncepce se nevyvíjela v izolaci, ale v rámci diskuse a spolupráce s kolegy v Centru a s dalšími místními i zahraničními kolegy. A debata pokračuje až dosud. Další kolegové se mnou tedy sdílejí vymezení základního metodologického a obsahového zaměření kritické teorie. Většina kolegů naší pražské skupiny kritické teorie či pražské školy, užiji-li toto vstřícné označení od našich sympatizantů, tím či oním způsobem navazuje na rozborů bojů o uznání a spravedlnost, a to v problematickém prostředí lokálních a globálních interakcí v oblasti společnosti, politiky, ekonomiky či kultury. Nemám nyní na mysli jen členy Centra, ale také jeho dlouhodobé externí spolupracovníky, na druhé straně někteří členové Centra se věnují jiným interpretacím, neboť množiny Centra a školy se pochopitelně zcela nepřekrývají.

Kniha *Kritická teorie společnosti: český kontext* ukazuje, jak toto zaměření zahrnuje různé dimenze zkoumání, kterým jsme se dosud věnovali: ekonomické, sociální, politické nespravedlnosti v transnacionálním, mezinárodním, makroregionálním a globálním prostoru; interkulturní, transkulturní a kosmopolitní problémy; feministické otázky transnacionální péče; nové globální formy pospolitosti a společnosti; proměny historické dimenze bojů o uznání a spravedlnost; koloniální a postkoloniální konsekvence; globální klimatické

změny a ekologická krize; občanská společnost a politické veřejnost v těchto nových konstelacích; revoluce a transformace atd. Tím se však výzkumné zaměření samozřejmě nevyčerpává.

A čím pokračuje?

Sociální a kulturní zázemí a vzdělání jsme sice každý postupně získali různé v různých zemích i různých kontinentech, ale přece jen sdílíme i podobný kritický pohled na globální interakce z hlediska střední Evropy. Jsme uprostřed mezi Západem a rozvojovými zeměmi a máme vědomí našeho území jako přechodového teritoria. Žijeme v prostředí, které je ze Západu ekonomicky vysáváno a kulturně deformováno, ale které zároveň samo vysává a deformuje rozvojové země. Můžeme zaujmout perspektivu, z níž je zřejmé dvoustranné vykořisťování a marginalizace, které přinášejí globální kapitalismus a nedostatek interkulturního dialogu. Skutečnost, že jsme dříve patřili do sovětského východního bloku a nyní jsme součástí západních struktur EU a bez referenda také NATO, nám dává další dvojznačnou perspektivu. Celkově bychom tak snad mohli lépe pochopit současnou proměnu globální konstelace, v níž slábne vliv západních zemí, především USA, a stále více posiluje multipolární uspořádání zemí a makroregionů BRICS s jejich alternativními politickými, ekonomickými i kulturními modely. Důležitým úkolem je pro nás kriticky mapovat a vysvětlovat tento dlouhodobý dramatický přechod a civilizační změnu, která však s sebou nese mnohé konflikty a potenciální katastrofy, jak to tak bývá při regresi a úpadku zastaralých systémů a nástupu nových. Zároveň je však nutné v návaznosti na praktické boje proti různým formám zneuznání formulovat teoretické normativní alternativy tohoto stavu a artikulovat přitom pojetí lokální, národní, makroregionální i globální spravedlnosti v sociální, politické i kulturní oblasti.

V naší pražské škole však lze pochopitelně hledat spíše jen určitá východiska a také naopak specifické zpracování externích motivů. Realizace zkoumání je samozřejmě v dnešní době globální komunikace a dopravy planetární, neutváříme projekt nějaké bílé ligy. Ostatně bylo by paradoxní a eurocentrické či pragocentrické, kdybychom se v globálních studiích spoléhali jen na pražské, české nebo evropské vědecké zázemí. A také opačně lze říci, že ne každý z našich kolegů se musí nutně zabývat vzdálenými problémy na druhé straně světa, někteří se věnují lokálním dopadům globálních procesů či lokálním normativním řešením apod. Obecně lze říci, že globální doba umožňuje podstatně větší komunikaci a setkávání s kolegy z mnoha oblastí světa, s nimiž jsem ostatně poslední dobou většinou ve větším kontaktu než s kolegy vedle v kanceláři. Koncept školy obecně je dnes proto také velmi odlišný, není tak teritoriálně sevřený jako dříve.

Pražská škola kritické teorie společnosti existuje. Tím se dostala česká nejen sociálně-politická filosofie na novou úroveň. Jaké jsou příští horizonty, které by měla a chtěla tato škola dosáhnout? Je jasné, že má-li mít budoucnost, musí mít zaměření do

budoucná, a to nemůže zůstat plně totožné se současným stavem. Takže, quo vadis, pražská škola?

Jsou zde samozřejmě kontinuity i aktuality výzkumu. Dosud nezpracovaných oblastí je více, neboť současná komplikovaná situace přináší nové podněty. Chtěl bych zdůraznit, že například 70. léta 20. století v éře normalizované studené války se zdála být situace vcelku přehledná a pro občany v západních a východních zemích ve špatném i dobrém smyslu relativně vypočitatelná. Naopak dnešní doba globálního provázání ekonomicky, politicky či kulturně velmi odlišných a nesourodých oblastí světa napříč kontinenty, různými ekonomicko-politickými modely a kulturami je velmi sporná a komplexní, zvláště od počátků ekonomické krize v roce 2008. Jako občané tuto situaci samozřejmě můžeme vnímat se značnými oprávněnými obavami a úzkostmi, ale jako kritičtí filosofové a sociální vědci ji zároveň vidíme také jako fascinující neprobádané konfliktní téma zkoumání, jako skutečnost, která může a patrně i bude mít zásadní význam pro praktický život miliard lidí v mnoha oblastech světa.

Na co se nyní zaměříme. Za prvé, začneme-li na obecnější rovině, můžeme říci, že vědci i občané mají relativně ujasněnou představu o tom, co kritizují a co nechtějí, ale dosud si soustavněji nespécifikovali, co by mělo dosavadní uspořádání nahradit. Ptají se na detailnější upřesnění a celkový rámec toho, jak a podle jakých principů uspořádat politiku, ekonomiku, společnost apod. Taková *normativní koncepce společnosti* samozřejmě již v náčrtu existuje, nejen naše vlastní, nicméně chceme tento rámec adekvátně rozpracovat. Za druhé, specifičtěji, se zabýváme *sociálními a ekonomickými* problémy, které jsou charakteristické pro globální kapitalismus a které musí formulovat globální politická ekonomie. Nejen samostatně, ale v souvislostech, například vzhledem k propojení sociálních a ekonomických problémů na jedné straně a, za třetí, problémů *životního prostředí* na straně druhé. Za čtvrté chceme dále zkoumat *politické* uspořádání, například s ohledem na pokračující diskuse o ustavení globálního parlamentu a reformy OSN, včetně bezpečnostní rady a regulace ekonomiky. Za páté, to souvisí s mnohočetnými *modernitami* v různých makroregionech světa a s formulací konsensu ohledně *interkulturních a transkulturních* norem a práv. Za šesté, nezvládnuté konflikty vedou k *válkám* a dalším ozbrojeným konfliktům, zejména asymetrickým a se zapojením stále více nových kontrolních technologií a špiónážních technik, které tvoří další tematický okruh našeho zkoumání.

Takovým záměrům nechybí ambice, což je zcela v pořádku, protože neambiciózní teorie bude vůči realitě vždy slabá. Dá se ale tohle všechno podřadit pod jeden metodologický rámec?

Uvedu dva základní rámce tohoto zkoumání, jeden metodologický a druhý obsahový. Na nich se dobře ukáže také skutečnost, že můžeme poskytovat a poskytujeme spíše nové impulsy, jak jsem se již zmínil, avšak realizaci je třeba provádět v širších transdisciplinárních a transkulturních týmech s kolegy z mnoha oblastí světa.

Prvním je rozvíjení nové sociální vědy, která by nahradila dosavadní deskriptivní vědu, jež svým pouze kvazideskriptivním přístupem zkouší zdůvodnit, proč společnosti funguje tak, jak funguje, čímž ospravedlňuje mocenský status quo. Nová sociální věda, tj. kritická sociální věda, založená na sociální filosofii a rozvíjená různými specifickými sociálněvědními analýzami, by naopak začala od analýz dlouhodobých historických a současných kritik a protestů občanů, z nichž by teprve odvodila témata, která je třeba popisovat a teprve následně z popisu pozitivních momentů praxe odvozovat a rozvíjet normativní představy o žádoucí společnosti. Navazují tedy na metodologickou trichotomii kritika-vysvětlení-normativita. Vedle deskriptivního proudu vědy by tam bylo potřeba rozpracovat celý paralelní kritický proud vědy a celý normativní proud vědy, které by byly interně komplexně propojeny s deskriptivním proudem. Zatím však v sociální vědě dominuje na 99 % deskripce, tedy podřízení současné moci.

Druhým rámcem je ustavení globální skupiny na kritické zkoumání globálního kapitalismu, které poprvé proběhlo před čtyřmi lety v Praze s asi 50 kolegy z mnoha oblastí světa: Evropy, Severní i Jižní Ameriky, Asie atd. Další setkání s konferencí se konalo v Austrálii před dvěma lety, několik středně velkých pracovních setkání proběhlo v Severní Americe. Nyní připravujeme více integrovaný výzkum.

Mohl bys charakterizovat kulturně-politické podmínky společenské změny? Už před delší dobou jsi říkal v otázce všeobecného základního příjmu, že ekonomické podmínky pro jeho zavedení splněny jsou, kdežto kulturně-politické nikoli. Přitom je základní příjem sice dobrý krok k důstojnějšímu životu lidí, ale ne ke strukturální změně nerovné, nespravedlivé a nedemokratické globální společnosti. EU se zatím dostala k uznání kampaně, která má vyvolat diskusi o základním příjmu – tudíž řečeno česky, nedostala se k ničemu. Jaké podmínky by musela mít pro splnění cílů, které formuluje kritická teorie společnosti?

Kritická teorie společnosti vychází z předpokladu, že adekvátní aktivní změna společnosti vyžaduje participaci mnoha lidí, především sociálních skupin, které jsou zneuznány a které usilují o sociální změnu za účelem získání větší sociální, politické či kulturní spravedlnosti. Taková změna vyžaduje poskytování legitimacy také od dalších skupin obyvatelstva, které přímo neparticipují. Charakter sociální změny pak záleží na tom, zda se držitelé moci usílí po spravedlnosti brání, nebo ne, přesněji řečeno, do jaké míry. Podle toho se situace mění prostřednictvím plynulé transformace, nebo po nakumulování sporů a napětí prostřednictvím výbuchu revoluce, či pomocí nějaké kombinace, to znamená nějaké formy revoluční transformace. A jelikož se v posledním období nedaří skoro nic prosazovat postupnou transformací a revoluce dosud také nebyla na spadnutí, aktivní lidé vkládají největší naděje do toho, co označují jako *revoluční transformace*. To je také to, co zatím vystihuje možné sociální změny, v něž doufají v Řecku či Španělsku: Syriza a Podemos. Koneckonců revoluce nízké intenzity a další příbuzné koncepty v Jižní Americe mají podobný charakter. Až se společenská situace vyhroťte, podmínky sociální změny se samozřejmě také radikalizují, ať už

pozitivně, nebo negativně. Nicméně za současné situace se podmínky sociální změny týkají maximálně možnosti revoluční transformace, která fakticky připravuje podmínky dalších změn. Proto musí kritická teorie společnosti tento kontext reflektovat a podle něj adekvátně intervenovat do sociálních změn.

Jak se ukázalo na problematice základního příjmu.

Ano, budu nyní konkrétní a dotknu se příkladu všeobecného základního příjmu. Již nyní existuje dostatek financí, které by bylo možné přerozdělovat prostřednictvím vyplácení tohoto druhu nepodmíněného příjmu všem občanům. Jako koordinátor české části celoevropské kampaně za nepodmíněný základní příjem, jež probíhala v roce 2013, můžu říct, že přispěla k poměrně velkému šíření této myšlenky, jak v západních zemích, tak hlavně v Česku. Většina lidí v ČR o ideji tohoto druhu příjmu předtím většinou vůbec neslyšela. V zemích na západ od našich hranic je tomu trochu odlišně, například ve Švýcarsku, Německu, Belgii a dalších zemích je povědomí o všeobecném základním příjmu již alespoň desetiletí či dvě značně větší a různé skupiny osob, včetně některých politických stran, prosazují jeho zavedení do praxe. Na Aljašce už desítky let v praxi existuje a v dalších zemích se s ním experimentuje. Je tomu podobně jako v minulosti se všeobecným hlasovacím právem nebo se všeobecným sociálním zabezpečením. Postupně se myšlenka šíří a prosazuje a jednoho dne se tak vytvoří kulturní a politické podmínky pro její zavedení do praxe.

Co by zavedení všeobecného základního příjmu přineslo?

Zavedení základního příjmu by znamenalo jen malou právní úpravu, ale mohlo by přinést zcela zásadní civilizační změnu revolučního charakteru. Mohlo by posílit pozici zaměstnanců, ocenilo by mnoho práce, která na trhu zatím oceněna vůbec nebo příliš není atd. Je to jeden z příkladů menších změn, které ale mají značné multiplikační efekty a mění celospolečenskou situaci a atmosféru, přesouvají více vyjednávací moci na stranu běžných občanů. Právě na takovéto změny je třeba se v současné době zaměřit. Jsou totiž možné. Jsou to tzv. předznamenávající instituce budoucích větších sociálních změn. Kreativní uvažování o různých předznamenávajících institucích a jejich zavádění v praxi má nejen vlastní institucionální vliv na strukturální přeměnu společnosti, ale zasahuje i hlouběji, neboť přináší lidem důležitou existenciální zkušenost a motivaci pro jejich další reflexi a participativní jednání v tomto směru. Vidí, že sociálně změny se mohou realizovat už nyní a začínají tvořivě přemýšlet o dalších, zásadnějších změnách. Fakticky tak dochází k prolamování současného mocenského stavu. Zavedení některých institucí, či už jen boj za jejich uznání, přináší momenty svobody a solidarity do konkrétní současnosti. Revoluční transformace se koná a otevírá nové obzory.

Například globální chudí hlavně v Africe a Asii sice nemohou vyjadřovat svoji kritiku současného systému klasickými západními formami protestu, jakými jsou demonstrace a stávky v hlavních městech světa, kde se rozhoduje, nebo alespoň v hlavních městech jejich zemí, kde to většinou není nic platné, protože nemají dostatečné finanční prostředky, aby

někam na demonstrace jezdili. Jsou obvykle vyčerpány každodenním bojem o přežití. Ale tyto formy boje o uznání je třeba započítat do současných forem odporu a nepřijímat masmediální teze o tom, že v ulicích nedemonstruje dostatek lidí proti současnému systému a proto je tedy tento systém legitimní. Miliardy lidí v rozvojových zemích protestují svým každodenním bojem proti zneuznání v chudobě a otevírají tak alternativy.

Přiznám se, a asi nejsem jediný, že o sociálních hnutích v ekonomicky a sociálně zaostalých oblastech našeho světa se ve sdělovacích prostředcích mnoho nedozvím. Neprobíhají snad v režimu utajení?

Velký podíl na dezinformaci v této věci samozřejmě mají média hlavního proudu, která soustavně manipulují veřejným míněním. Tato média jsou třemi hlavními způsoby závislá na majetných jedincích a korporacích. Za prvé jsou média závislá na svých vlastnících, například hlavní mainstreamový tisk v ČR vlastní oligarcha, jenž je zároveň hlavním ministrem, který rozhoduje o státním rozpočtu. Za druhé jsou média závislá na velkých zadavatelích reklamy, kterým se nesmí protivit obsah novin. Za třetí se některých médií, včetně veřejnoprávních, zmocňují sekty novinářů, kteří sledují své vlastní ideologické zájmy a fakticky kolaborují s předchozími dvěma vlivovými skupinami. Pěkné svobodné vyjadřování. Ostatním lidem pak zbývá tříšť mediálních malých, především internetových alternativ. Nicméně mohou se spojovat.

Zkusil bys nastínit, jak je možná sociální spravedlnost v situaci již nevratné sociální a ekonomické nerovnosti? Jak se dají získat údaje o faktickém poměru rovnosti a nerovnosti v dnešní éře zanikajícího liberalismu, aby bylo možné reálně uvažovat o spravedlnosti a uznání? Spoluorganizoval jsi lokální i světová sociální fóra s lidmi z různých sociálních hnutí, sjezdil jsi půl světa se zvanými přednáškami, působil jako poradce a konzultant několika vlád v různých končinách této planety, a rozhodně nejsi typem člověka, který by žil iluzemi. Přesto nacházíš v globálních sociálních souvislostech prostor pro kritickou teorii společnosti, která v sobě musí nutně nést analýzu moci a změny mocenských poměrů. Na politicky realizovaných předpokladech společenské změny, bez které, a to se asi shodneme, můžeme na spravedlnost, rovnost a uznání zapomenout, ztroskotala už první generace Frankfurt'anů. Její kritika instrumentalizovaného moderního rozumu vedla do další instrumentalizace instrumentalizovaného rozumu a riziko „kritiky kritické kritiky“ hrozí bez ustání. Nemyslím, že by akademické pracoviště mělo působit jako rota Che Guevarů, ale dá se očekávat, že dříve nebo později padne otázka po akci – myslím tím po podílu kritické teorie společnosti na aktivní změně společnosti.

No, pokud se má nějaká významnější sociální změna v současné společnosti pod technologickou kontrolou podařit, asi bychom o ní raději ani neměli začínat takto ve veřejném prostoru hovořit, než ji informační služby zmaří. Nicméně jelikož následujeme zejména aktivity ze zdola, vycházející z občanské společnosti a sociálních hnutí, které se dlouhodobě

napříč různými zeměmi ani zmařit nedají, můžeme o něčem mluvit. Nechal bych přitom stranou klasické politické strany a zaměřil se na krystalizující možnosti.

Zmínil jsi Che Guevaru, který se při svém úsilí o globální šíření revolučních myšlenek vydal v 60. letech do oblasti, kde očekával největší potenciál pro sociální změnu, do východního Konga. Měl snahu, ale kvůli komplikovaným místním společenským i přírodním podmínkám ztroskotal a CIA ho vyhnala přes jezero Tanganika a Tanzanii ven z Afriky. Ozbrojené konflikty ve východním Kongu prakticky pokračují dodnes. Když jsem byl osloven, abych s africkými kolegy budoval novou univerzitu právě na hranicích Burundi, Konga a Rwandy pro studenty z těchto a dalších konfliktních a postkonfliktních zemí východní Afriky, neodmítnul jsem. Od začátku minulého roku se snažíme ustavit univerzitu, která by přispěla k řešení místních každodenních bojů o přežití lidí žijících v extrémní chudobě, dozvuků etnických sporů a genocidy v Burundi a Rwandě, ozbrojených konfliktů ve východním Kongu kvůli těžbě minerálů transnacionálními korporacemi apod.

Co se týče dalších oblastí s možností ovlivnit praxi, podílel jsem se například na organizaci sociálních fór, od lokálních přes národní, makroregionální až po fóra světová. Především světová sociální fóra v Brazílii, Indii či jinde, mnohdy s účastí přes 100 tisíc lidí z mnoha organizací a sociálních hnutí, měla dobu svého největšího rozkvětu v minulém desetiletí. Konají se také v islámských zemích, například letos se koná opět v Tunisku. Osobně spolupracuji hlavně s kolegy z jihobrazilského státu Rio Grande de Sul, kde v jeho hlavním městě Porto Alegre lokální i světová sociální fóra původně vznikla. S kolegy v EU a USA jsme pořádali lokální, národní a regionální fóra. Finanční dopady krize velikost těchto fór postupně sice omezily, ale na druhou stranu vznikla pluralita řady dalších podobných menších fór.

Myšlenky z Porto Alegre se mezitím rozšířily do mnoha oblastí světa. Například jeden z prvků ekonomické demokracie, konkrétně participativní rozpočet, v němž občané mohou sami spolurozhodovat o rozpočtech svých měst, vesnic či dokonce celých brazilských států, se rozšířil do tisíců míst nejen po Latinské Americe, ale také do Německa, Francie ad. Podílel jsem se na jeho prosazování i v ČR a kolegové na Slovensku. V Brazílii dokonce vznikl celý participativní systém, který spojuje ekonomickou a politickou participativní demokracii.

To vše jsou předznamenávající instituce, podobně jako již zmíněný nepodmíněný základní příjem. Na různých fórech jsme podporovali také výrobní a spotřební družstva, zavádění Tobinovy daně proti spekulativnímu kapitálu a další regulace, zrušení daňových rážů atd., což jsou všechno přístupy, jež by jednou mohly vést k zásadnější proměně pojetí vlastnictví, trhu atd. Je to celý seznam. Postupně se diskutují sociální změny, lidé sledují své zájmy, uvažují o příkladech možných spravedlivějších institucí, proměňuje se hodnotový systém lidí, mění se étos.

Nalezl bys rovněž příklady vašich aktivit v oblasti vztahů mezi kulturně odlišnými regiony, xenofobie, islamofobie, postojů ke globální migraci, ikonizace vojenské síly...

Můžu zmínit například naši snad nepříliš rozpornou aktivitu, konkrétně naše angažmá proti bushovským válkám proti terorismu, tedy oblast zájmu, která by snad měla být každým příčetným člověkem poměrně konsensuálně hodnocena. Když skončil v úřadě G. W. Bush se svými střety civilizací a prezidentem se stal Obama, doznívala jeho kampaň, kdy se vymezoval proti svému islamofobnímu předchůdci a byl vstřícný k interkulturnímu dialogu. Podobné kroky jeho administrativa očekávala také od Evropské unie, která to s úlevou uvítala. Přesně v té době zrovna začalo české předsednictví v Radě Evropské unie. Tehdejšímu českému premiérovi, na kterého si už dnes asi jen málokdo vzpomene a bylo by zbytečné jeho „prázdné a falešné“ jméno připomínat, se do toho však vůbec nechtělo, nejen pro jeho jednoduchost, ale také proto, že mu politicky více vyhovoval předchozí kovboj americké administrativy. Když česká politická diplomacie selhala, Akademie věd, a tím pak konkrétně naše Centrum globálních studií, se dostala k úkolu vědecké a kulturní diplomacie. Po různých konzultacích jsme si vybrali jednu islámskou zemi, která byla relativně nejvíce akceptovaná v západních i jiných islámských zemích, Indonésii, a jednu islámskou zemi, která byla přijímaná nejvíce rozporuplně, Írán. Semináře, konference a jednání byly nesporně pozoruhodné. Měli jsme zajímavý úkol: jednak přijmout v Praze jejich zástupce, vědce a ajatolláhy, a nato se v Indonésii a Íránu setkat s jejich filosofy, teology, ministry a prezidenty. Pochybuji, že naše debaty nějak výrazně upevnily interkulturní vztahy mezi islámským a euroamerickým světem, neboť následné Obamovo válečné působení v islámských zemích lze jen těžko zastínit. Pentagon má přece jen o trochu větší rozpočet. Nicméně pro mě bylo poučné nahlédnout do myšlení a přístupu více islámských vědeckých kolegů a navíc relevantních politiků, kteří by nám jinak nevěnovali takovou pozornost, pokud vůbec nějakou. Taková zkušenost se mi pak vícekrát hodila v jiných, vlivnějších aktivitách.

Nicméně bych rád zdůraznil, že toto není nejčastější forma našich intervencí do sociálních změn. Zaměřuji se, stejně jako moji kolegové, více na aktivity, o kterých jsem mluvil před chvílí.

Z Tvých stanovisek a nakonec také z Tvé práce je zřejmé, že jsi stoupenec kosmopolitismu. Když se podíváš na kypící nacionalismus kolem sebe, neobáváš se, že budeš brzo sám?

Bující nacionalistické vášně a xenofobie jsou skutečně vážnou hrozbou. Ve 30. letech 20. století se však mnozí lidé také nevzdávali kosmopolitního ideálu kvůli tomu, že začal kypět nacismus. Naopak to pro ně bylo výzvou, aby nacismu vzdorovali, ať už svými každodenními postoji v běžném životě, v koncepcích politických přístupů nebo přímo na bojištích. Také současným nacionalistickým a xenofobním konfliktům je třeba čelit, a to na všech rovinách, na lokální, národní, makroregionální a globální, tedy kosmopolitní. Druhá světová válka proběhla a skončila jako světový projekt, neboť rozsah techniky, včetně komunikace a válčení, byl globální. A současné výzvy jsou globální ještě více než v dříve, ať už se jedná o komunikaci, obchod, výrobu či projevy militarismu. Proto se bez globálního řešení neobejdeme.

Samozřejmě je přitom třeba brát v potaz také časové hledisko, není možné očekávat vše hned, ani kosmopolitní uspořádání. Na druhé straně se ale nemůžeme omezovat jen na momentální normativitu a být krátkozrace oportunisty okamžiku, je třeba vidět také v delším časovém horizontu desítek a stovek let. Normativní pojetí společnosti, politiky a práva může mít více rovin, od krátkodobých, přes střednědobé až po dlouhodobé prognózy a normativní koncepce. Ostatně když Kant psal svůj spis o věčném míru, také se neomezoval na krátkodobou perspektivu. A globální projekt, který alespoň vzdáleně začal připomínat jeho kosmopolitní vizi, se v praxi uskutečnil až o 150 let později, po založení OSN.

Ještě k Tvé osobě. V Česku asi není mnoho lidí v oblasti školství, vzdělávání a společenských věd, kteří by o sobě mohli říci, že byli pozváni a jmenováni k výkonu vysokých funkcí v zahraničí. Ty to říci můžeš, protože od roku 2014 působíš jako rektor nově založené univerzity na hranicích Burundi, Rwandy a Konga. Kdyby byli takto svým způsobem vyznamenáni třeba Václav Klaus ml., nebo Tomáš Halík, asi by to na chvíli zasytilo zpravodajství celostátně působících médií. Tobě se naopak podařilo udržet tuto nebezvýznamnou věc v téměř úplné tajnosti. Čím jsi ošálil objektivní, nestranné, vzdělané a informované české novináře, že sotva špitli?

To víš, nejsem ani neoliberál, ani neokonzervativec, o nichž jistě oprávněně hlavní proudy českých médií nestranně, objektivně a profesionálně informují. Ale abychom jim zcela nekřivdili, nějaké články v novinách vyšly i v České republice, a to v češtině i angličtině. Ale jsou to výjimky, zájem médií odpovídá také jejich povědomí, či spíše absenci povědomí, o důležitosti východní Afriky.

Nicméně lidé, kteří sledují geopolitické problémy, sociální nespravedlnosti a chudobu ve světě, projeví o spolupráci s naší univerzitou zájem, mnozí kolegové z univerzit v Česku, Slovensku, Německu atd. USA si letos v Burundi na hranicích s Kongem postaví vojenskou základnu, protože je to strategické místo na těžbu různých surovin, například zlata či cínu a především těch, které jsou nezbytné pro udržení informační společnosti. Např. koltan, bez kterého se neobejde žádný mobilní telefon a počítač a jehož se přibližně polovina světové produkce těží právě ve východním Kongu.

Tady v Česku má hodně novinářů a dalších lidí na očích často spíše své menší zájmy, je to taková malá roztomilá republika, je to stejné třeba asi jako dohromady dva okresy Ťing-čou a Ťing-men uprostřed čínské provincie Chu-pej. Kdo tam ví, co se děje ve světě? I když tam to vědí asi lépe než v Česku, protože Číňané ve světě celkem dost působí.

Nepodceňoval bych tolik český lid; když se jen podívám, kolik z nás si bere na starost zodpovědnost za hodnoty Západu a upřímně trpí tím, jak jsou vydávány napospas islamizaci. Je to skoro tak bolestné, jako rozklad naší kulturní identity způsobený hlasitou četbou Koránu. A k tomu ještě ty dívky se šátkem na hlavě, co vypadají jako moje babička, která celý život bez šátku taky ani ránu. Kdoví, třeba si děda vzal

musulmanku a rozkládal hodnoty. Ale trochu vážněji – proč nová africká univerzita, co chce a co si od ní slibuješ?

Více oblastí ve východní Africe skutečně potřebuje instituce, které by vzdělávaly místní obyvatele, aby byli schopni sami odstraňovat současné problémy extrémní chudoby a konfliktní a postkonfliktní situace a nebyli stále závislí na nepřilíš funkční pomoci od západních zemí, pokud se dokonce nejedná o negativní vlivy západních zemí, ať už o armády nebo o byznys. Region na pomezí Burundi, Rwandy a Konga je právě takovou oblastí, která potřebuje univerzitu. Proto jsem se svými africkými kolegy začal pro studenty z těchto a dalších zemí východní Afriky od začátku minulého roku univerzitu rozvíjet. V projektu máme 5 fakult a tři z nich jsou už akreditovány. Další dvě by měly být v chodu v dohledné době, nicméně musíme samozřejmě postupovat skromně.

Setkávání s místními kolegy, obyčejnými lidmi i politiky je pro mě určitě školou interkulturního dialogu. Je to rozhodně fascinující zkušenost. Občas se však v provincii, kde máme univerzitu, vyskytnou při ozbrojených střetech ztráty na životech, přece jen to ještě není příliš stabilizovaná zóna. Naposledy, v lednu bylo zastřeleno 115 lidí a další stovky byly raněny. S rozvojem univerzity budeme pokračovat, dokud nás nějaké obchodní, zpravodajské nebo vojenské síly nepotlačí.

Kdo začne takovou práci, bude v ní chtít také pokračovat, aby viděl její výsledky. Nepochybně budeš mít podobná nutkání, a tady se musím zeptat: vrátíš se zpátky do Prahy k rozdělané kritické teorii společnosti, když budeš mít příležitost měnit část africké vzdělávací společenské praxe?

Chápu to jako součást své dosavadní práce, ne jako odbočku. Navíc, jedním z důvodů, proč mohu africkým kolegům na univerzitě pomoci je skutečnost, že dělám také globální studia, a tudíž jim mohu pomoci navázat různé kontakty a spolupráci v různých oblastech světa. A proto není zapotřebí být přímo v Africe, ale naopak je důležité dělat to, co jsem dělal před odjezdem do Afriky, tedy účastnit se různých vědeckých akcí v různých oblastech světa a navazovat kooperaci. Mohu tedy působit v Praze i jinde. Navíc jsem svoji účast na rozvíjení univerzity slíbil jen na dobu určitou, nemohu pendlovat donekonečna, i když je pro mě tato práce velmi cennou zkušeností. Byl bych rád, kdyby po mě moji činnost v Africe převzal některý z místních kolegů z Burundi, Rwandy nebo nějaké další země v okolí.

Už jste zřídili univerzitní menzu? Co Ti vaří dobrého, kromě té bobtnavé kaše každodenních nekončících povinností?

Starají se o nás dobře, oblíbil jsem si zvlášť ryby z jezera Tanganika. A ani poslední přestřelky po invazi vojenských jednotek z Konga neomezily příchod prodavačů s výborným tropickým ovocem na místní trh.

Děkuji za rozhovor.